

ANNIKA WESTH

Klockan klämtar för friskolorna?

OHLININSTITUTET är en liberal tankesmedja grundad 1993. Institutets uppgift är att genom forskning och kvalificerad debatt i svensk liberal tradition bana väg för nya tankar och nya frågor.

ANNIKA WESTH är konsult och skribent, fritidspolitiker för Liberalerna, förste ersättare till riksdagen samt ordförande för Studieförbundet Vuxenskolan Göteborg.

UPPHOVSRÄTT: SKRIBENTEN OCH OHLININSTITUTET

OMSLAG: ATELJÉ LANDGRAFF

SÄTTNING: IDEALISTAS FÖRLAG

ANNIKA WESTH

Klockan klämtar för friskolorna?

Förord

Skolan har alltid varit viktig för svenska liberaler. I den pågående debatten om friskolor, valfrihet och vinster i välfärden är det viktigt att alla sidor kommer till tals, och att frågorna belyses ur många olika perspektiv. Denna skrift av Annika Westh, konsult och fritidspolitiker (L) är ett inlägg i denna debatt.

28 januari 2022,

*Andreas Bergh och Andreas Westerberg,
Ledamöter i Ohlininstitutets styrelse*

I

Motståndare till marknadsekonomi och till individers fria val har hittat sprickan i valfrihetsreformen och i den satt in kilen. Sprickan är många känsla av att det är omoraliskt med vinst inom välfärd och skola.

”Jag är för valfrihet, men det är något som skaver när folk ska tjäna pengar på barn och sjuka”. Så uttryckte sig en liberal vid ett tillfälle. Jag tror att det är en tveksamhetens känsla som sprider sig alltmer även bland liberaler som rimligen borde känna ett särskilt ansvar för möjligheterna att välja skola.

Hur har det kunnat bli så att också det liberala försvaret för individens rätt att göra viktiga livsval har falnat? Hur är det möjligt att kunskapen om hur det var innan valfrihetsreformerna etablerades under 1990-talet har fallit i glömska? Mina frågor gäller främst liberalt sinnade människor som faktiskt levde i det samhälle som fanns innan valfrihetsrevolutionen. Men frågorna gäller också den vänster och den unga generation som har haft förmånen av få del av valfriheten och som trots det ifrågasätter systemet med skolpengen och möjligheten att välja mellan såväl offentliga som privata skolor. Jag tror att en förklaring är att de unga knappast kan föreställa sig ett samhälle där allt är förvalt för dem, där de är hänvisade till en enda skola som kanske alls inte passar dem. De skulle förmodligen aldrig acceptera det om konsekvenserna av den socialdemokratiskt inspirerade kampanjen mot friskolesystemet vore uppenbara: En återgång till det gamla systemet med en enda offentlig skolform – vilket i praktiken innebär en dödsstöt mot valfriheten.

II

För en tid sedan publicerade Dagens Nyheter (2021-12-09) ett reportage som följde paret Barbara och Hans Bergström under besök på två skolor inom Internationella Engelska skolan (IES). Skolans grundare, Barbara Bergström, har för vana att besöka och inspektera. Hon går runt och kontrollerar toaletter, att elever håller stilen och håller på de regler som gjort skolan så populär att den kunnat expandera år för år sedan den startade. Toaletterna följs upp därför att hon anser att ofräscha sådana är ett symptom på problem i kulturen och om det inte åtgärdas kan det sprida sig.

Så rätt hon har! Vi har under flera år fått läsa om att elever i kommunala skolor kan undvika toalettbesök under en hel skoldag, just därför att det är så otrevligt. Elever har till och med fått fysiska problem av detta. Ett liberalt kommunalråd blev oerhört populär i valet 2010 just för att hon drev frågan om att alla elever har rätt till fräscha skoltoaletter. Liberalerna använde hennes framgångsrika fråga som ett skolexempel i valutbildningar därefter. Men i DN:s reportage får varje steg något sjukt, fult och förlegat över sig. IES policy är ordning, men att eleverna säger ”Good morning” och klär sig ordentligt, framställs i artikeln som något suspekt.

Barbara Bergström har tjänat närmare en miljard på försäljning av del av skolan. Här målas bilden upp om att hon skär i elevernas skolpeng och stoppar i egen ficka. Texten kompletteras med ett foto av henne taget underifrån, vilket är ett beprövat grepp för att få någon att se maktfullkomlig ut.

Förståelsen för ekonomi är låg bland många. Att Barbara Bergström kunnat göra en sådan vinst på sin skola, beror på att den är högt värderad – eftersom den är mycket populär – vilket därmed har möjliggjort denna vinstskapande andelsförsäljning. Varför förklaras inte detta i reportaget? Jo, för att reportaget har en agenda som handlar om att underblåsa motståndet mot friskolesystemet.

III

Jag utgår från reportaget därför att det är en vattendelare i debatten om valfriheten i skolan. Efter dess publicering träder få liberalt sinnade debattörer fram. Magdalena Andersson har ringt i klockan: Den socialdemokratiska regeringen kommer att göra det till en av sina viktigaste frågor att ”ta tillbaka den demokratiska kontrollen över välfärden”. Snart sagt varje nyutnämnd minister har upprepat detta mantra.

Den nya skolministern Lina Axelsson Kihlblom (S) kommenterade DN-reportaget skriftligen och så här: ”Den som driver skola i Sverige ska göra det för att den brinner för barns utbildning, inte för att den brinner för pengar” (DN 2021-12-10). Ingressen löd ”Jag är förbannad”. I det kritiska flöde som översvämmade Twitter efter reportaget retwe-etade ministrarna Anna Ekström och Morgan Johansson negativa kommentarer om IES och Barbara Bergström.

Flera av regeringens ministrar, som får sägas representera den svenska staten, ger sig alltså på en enskild person med syftet att sänka en framgångsrik företagare som på intet sätt har brutit mot lagen eller mot gällande regler. Pondera våra reaktioner om motsvarande ministerangrepp på en privatperson och företagare skulle ske i Ungern eller Polen?

Reaktionerna över skolminister Lina Axelsson Kihlbloms agerande borde vara överväldigande. Men de uteblir nästan helt. Tigandet breder ut sig. Än allvarligare är att flera av de viktiga liberala rösterna som borde rida spärr mot försöken att nedmontera valfriheten – som Susanne Nystrom, DN och Mattias Karlsson, Hallandsposten – i stället gör en ära i att hålla med de ideologiska kritikerna. Detta kritiska förhållnings-sätt återspeglas även på andra liberala ledarsidor.

IV

Ord är makt. Politiker som vill utöva makt använder språket för att beskriva verkligheten på ett sätt som tjänar deras egna syften. Ett viktigt sätt är att vinna andra för sin beskrivning av problemen i samhället, ofta genom att sätta etiketter. Det är därför begreppet ”marknadsskola” används genomgående – etiketten för tanken till vinst och inte till valfrihet och utveckling. Det är därför man underblåser nidsbilden att Barbara Bergström och andra entreprenörer inom skolans värld endast är intresserade av att tjäna pengar, att göra vinst. Och att de skulle vara fullständigt ointresserade av elevernas bästa. Den politiska kampanjen mot friskolesystemet har som klangbotten att i Sverige är det fult med vinst.

Idag säger många att ”tanken med friskolor var att de skulle startas utifrån en pedagogisk idé – inte för att tjäna pengar”. Få funderar över varför Barbara Bergström startade sin första skola överhuvudtaget. Svaret är den pedagogiska idén om att arbetsro och disciplin var grundstenen för en lyckad skolgång. Idén att alla elever ska känna sig trygga med att de får den undervisning de behöver.

Det finns flera vittnesmål om hur elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och svårigheter fått mycket god hjälp på IES och andra friskolor. Jag är av den bestämda uppfattningen att det är en mytbildning att de väljer bort elever. Min erfarenhet är snarare den motsatta: att privata skolor arbetar målmedvetet med att ge elever med särskilda behov de bästa av förutsättningar. Likväl sprids myten vidare av den nya skolministern när hon påstår att hon ”själv suttit och plockat ut elever”. I vilket system då? Hon väljer att underblåsa kampanjen mot friskolan. De som borde försvara valfriheten tiger och mumlar om att ”det inte var så här det var tänkt”.

Att välja ut elever går endast till på det sättet att skolan har en viss profil, som därmed önskar en viss elev: hockeyprofil, marinbiologi, ordning och disciplin, musik.

V

Jag har lång erfarenhet av att arbeta som gymnasielärare inom både den offentliga och den privata skolan. Båda behövs för att ge valfrihet och för att mångfalden bidrar till att utveckla skolan. Dessutom ger det lärare och andra medarbetare inom skolans värld möjlighet att välja mellan olika arbetsgivare. Den gamla skolan stängde in både lärare och elever i en alltmer förstelnad form.

Jag var själv tidigt ute med att belysa friskolesystemets svagheter. Sådana finns självklart; de finns inom alla samhällsmodeller. Alla system måste hållas efter. En uppmärksam svaghet är risken att betygsinflation följer om skolor konkurrerar med betyg. Men med tiden kan inflation skönjas och åtgärdas med fler nationella prov som är centralt rättade. Betygsinflationen beror sannolikt på övergången från relativa till kunskapsrelaterade betyg, helt utan koppling till friskolesystemet.

Jag framhåller i att betygs-kriterier kan konstrueras så att prov kan rättas centralt. När vi talar om att elever har sämre kunskaper idag, undrar jag också hurvida det är möjligt att jämföra dagens kunskaper med äldre, eftersom elever arbetar på ett annat sätt och att stoffet förändrats. Det kanske är något det är dags att forska om?

VI

Den avgörande frågan är om det ska vara möjligt att göra vinst på att bedriva skolverksamhet. Jag anser att det är en självklarhet. Vinsten är en viktig förutsättning för att kunna skapa en livskraftig skola som kan utvecklas och förnyas. Den stora delen av den eventuella vinsten återinvesteras i verksamheten, en mindre del går till de privata finansiärer som bidrar till att ytterligare resurser tillförs skolans sfär.

Ett förbud för vinster är ett brott mot näringsfriheten och i förlängningen en dödsstöt för friskolor. De som i debatten påstår att de är

”för valfrihet, men emot vinst” ser det nog som ett effektivt sätt att på sikt kväva populära friskolor.

Det motståndarna till möjlighet att göra vinst i skolan undviker helt att svara på är hur de kan skilja på skattekronan som går till lärarlönen och den som går till byggherren av den nya skolbyggnaden. Hur de skiljer på vinst för friskolan från alla de privata företag som säljer böcker till skolor, anlägger gungorna till de yngre barnen och it-företaget som sålt skolplattformen? Det är många olika aktörer som gör vinst genom att göra affärer med stat och kommun. Förutom ovanstående exempel sker det också när skattepengar till våra gemensamma säkra motorvägar hamnar i fickorna hos privata entreprenörer som finns som underleverantörer hos Trafikverket. Varför diskuteras inte det på samma sätt? Svaret är för att när det kommer till skola, vård och omsorg handlar det om den moraliska hållningen att vinst är fult för just den verksamheten.

VII

Ett annat argument som köpts lättvindigt är att kommunen har ett större ansvar och måste stå med lokaler, ifall friskolan lägger ner. Därför bör kommunala skolor ha mer pengar än friskolor, enligt detta resonemang. I praktiken får friskolor redan en lägre summa per elev än de kommunala. Skälet är att de kommunala skolorna får högre ersättning till områden som behöver kompenseras för bristande resurser i ett så kallat socioekonomiskt index. I vilken mån fristående skolor också omfattas av denna kompensation beroende av område, varierar mellan kommuner. En kommun kan även reducera sin egen lokalkostnad, sätta låga krav på avkastning vilket ger en missvisande kostnad, medan friskolan är hänvisad till hyresmarknaden. Det är kommunen som utifrån sina beräkningar beslutar om skolpengens storlek. Lokaler är en stor utgiftspost och risken att stå med minskat elevunderlag är lika stor för en friskola som för en kommunal.

I skolpengen ligger en schablonkostnad för administration på tre procent, vilket är mycket lågt räknat. Friskolor måste anpassa sig till detta, medan kommuner kan underlätta sin administration genom att lägga vissa uppgifter någon annanstans i kommunen. Som huvudman är kommunen en konkurrent till friskolor, samtidigt som kommunen beslutar hur stor skolpengen ska vara. Transparensen i dessa beslut är dålig, vilket leder till en misstro från friskolornas synvinkel. I snitt får en friskoleelev 10 000 kronor lägre skolpeng än en kommunal. Trots det reses politiska krav om att den ska minska ännu mera. Den som argumenterar så vet antingen inte hur systemet ser ut, eller ser det som ett sätt att på sikt kväva friskolor.

Idag är de stora kommunerna i landet beroende av friskolorna. I Göteborg går varannan gymnasieelev och var fjärde grundskoleelev i en friskola. Skolsystemet skulle alltså kollapsa om friskolorna fick packa ihop. Varje elev som går i en friskola utgör en mindre kostnad för kommunen, eftersom de får sin utbildning till en lägre kostnad än vad den kommunal är.

Kommunen räknar idag med att nya friskolor ska etablera sig, för att alla barn ska ha en skolplats. Detta i samförstånd med friskolor. Varför är så många beredda att rasera detta?

Om elever hellre väljer en friskola före den närliggande kommunala, berättar det något. Då är vi tillbaka i ursprungstanken om att faktiskt få välja den skola man tror är bäst. Och att konkurrens är bra. Friskolor måste vara attraktiva – kommunala behöver det inte på samma sätt. En friskola som går dåligt skyller inte på den kommunala utan funderar över varför ingen väljer den. En kommunal skola får placera/fördela elever på sina olika skolor, vilket inte är tillåtet för en friskola.

Enligt räkneexempel från IES kostar det 15-20 miljoner kronor att etablera en ny skola. Första året går den med en förlust på 3 miljoner, andra året plus minus noll och först år tre kan ett överskott väntas. Ingen vinst direkt alltså, trots att IES är populär och har kö. En ny skola står

dessutom halvfull de första åren. Man bygger enligt en beräknad plan för framtiden och alla elever kommer inte på en gång. Att bygga en ny skola kan endast göras av en koncern som redan har andra skolor och har en vinst att ta av. Om skolpengen sänks skulle det innebära att det inte kan etableras några nybyggda skolor alls. Samt att man frångår principen om lika villkor gällande barns utbildning.

En kommun kan dessutom acceptera underskott för en skola samt fördela pengar mellan skolor. Så kan för övrigt en stor skolkoncern också jobba – stötta en av sina skolor som av någon anledning inte går ihop.

VIII

S-kongressen 2021 beslutade att driva att kommunen ska få säga nej till nyetableringar av friskolor. Så är det i praktiken redan idag. Skollagen säger att: ”För att godkännande ska lämnas krävs därutöver att utbildningen inte innebär påtagliga negativa följder på lång sikt för eleverna eller för den del av skolväsendet som anordnas av det allmänna i den kommun där utbildningen ska bedrivas.” (2 kap, § 5)

Det är Skolverket som beviljar tillstånd för friskolan att starta. Det görs mot bakgrund av hur den kommer att påverka de redan befintliga skolorna. Behovet av nya grundskolor har ökat. Men färre beviljanden görs idag av Skolinspektionen, mycket på grund av att kommuner beklagat sig över nyetableringar: kommunpolitiker från flera partier har börjat att protestera mot ansökningar med hänvisning till att de skulle hota de kommunala skolorna.

För att mildra effekten av bostadssegregationen som ligger bakom skolsegregationen, har exempelvis Göteborg slagit ihop mindre skolområden till större. Då ökar upptagningsområdet och chansen att ”blanda” elever från skilda socioekonomiska områden ökar. Fler vinster av detta är effektivisering, när skolor i ett större upptagningsområde kan dela på speciallärare och annan kompetens, samt bibliotek, idrottslokaler och skolsköterska.

När friskolor beskylls för att ha ökat segregationen och fylla de egna fickorna med skattepengar är det långsökt och syftar enbart till att rikta strålkastaren bort från de kommunala skolornas problem. Det är ett trix. Låt därför friskolesystemet vara ifred och låt oss i stället jobba med sådant som behöver åtgärdas. Dit hör ett gemensamt ansökningssystem till alla skolor med tillhörande tydlig information till alla familjer så att de kan göra genomtänkta val. Detta gjordes för Göteborgs grundskola, men togs bort efter bara ett år. Därtill behövs fler små centralt rättade nationella prov för gemensam betygsnivå och till stöd för lärare, samt två års övningstjänst för nya lärare.

IX

Debattören och läraren Marcus Larsson har åkt land och rike runt och delat ut sin bok ”De expansiva” (Balans, 2021) till kommunpolitiker. Han och den profilerade friskolemotståndaren Linnéa Lindqvist inbjöds till Liberalerna i Göteborg i samband med deras arbete med ett skolpolitiskt program inför valet 2022. Någon friskolerepresentant inbjöds inte. Likt Magdalena Andersson, hävdade Larsson temat om att ”återerövra inflytandet över vård och skola”. I denna inriktning medges inte aktiebolagsformen för skolor, menade han. Budskapet lindades in i förförande formuleringar om att ”frihet inte är samma som valfrihet mellan många aktörer”, och ”medborgerlig samhällsskötsel av det vi har tillsammans”.

Klockan klämtar sannerligen för friskolorna. Därför är det nödvändigt att avslöja att detta är en omfattande kampanj för att vrida tillbaka klockan till en tid när egenmakt över viktiga livsval inte fanns. Den som vill ha kvar individernas fria val på skolområdet och inom andra välfärdsområden måste agera nu.

Annika Westh, konsult, skribent, fritidspolitiker för Liberalerna, ersättare till riksdagen och ordförande för Studieförbundet Vuxenskolan Göteborg.